

ENDÜLÜS ÂLİMLERİNDEN İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN HAYATI VE HADİSÇİLİĞİ*

Mustafa ÖZTOPRAK**

Öz

Endülüs, İslâmî ilimlerde hadise en fazla katkı sağlayan merkezlerden birisidir. Yapılan birçok çalışma, hadislerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. İbnü'l-Harrât da hadis ilminin farklı yönlerinde çalışmalar yaparak bu alana katkı sağlamıştır. Ahkâm hadisçiliği, fakihliği, diltiliği, zühd anlayışıyla temayüz etmiştir. Çalışmalarıyla ilmi birikimi, yaşantısı ve insanlar arası münasebetleriyle bir ahlak adamı hüviyetini sergilemiştir. Eserlerinde yer verdiği kaynakların sıhhat derecesine önem vermiştir. Meselelerin anlaşılması için problemleri rivâyetleri bile zikrederken uydurma sözlerden kaçınmaya çalışmıştır. Sadece zâhire değil konuların bâtinî yönlerine de değinmeye gayret etmiştir. Endülüs'te hadisin gelişme döneminin sonu zayıflama sürecinin başında yaşayan İbnü'l-Harrât, siyasi çalkantılara rağmen hadis ilmine birçok eseriyle katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Hadis İlmi, İbnü'l-Harrât el-İşbîlî, Ahkâm Hadisleri.

Abstract

Ibn Harrât el-İsbîlî Who Was An al-Andalusia Scholar His Live And Hadith Learning

al-Andalusia is one of the most contributory center of the hadith. Several studies have helped to understand the hadiths beter. İbn Harrat el-İşbili also contributed to this field by working different aspects of the science of hadith. He becomes distinguished with his canon law knowledge, zühd. Also he has a great command of a language. With his studies, life of science and human relations have shown a moral characteristics of man. İbn Harrat has given importance to choose the admissable resources of his studies. He was avoid to describe of the problematic narrative. He was keen on not

* Bu makale, "İbnü'l-Harrât el-İşbîlî'nin Hadis İlmindeki Yeri" isimli Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde (Konya 2012) tarafımızdan yapılan doktora tezinin 35 ile 267 sahifeler arası özetidir.

* Yrd. Doç. Dr. Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
mustafa.oztoprak@hotmail.com

only specific point of the subject but also esoteric aspects. İbn Harrat el-İşbili has lived at the end of the growth period and the beginning of the process of decline of the hadith in al-Andalusia. In spite of politic problems, he has contributed lots of studies to the science of the hadith.

Key Words: al-Andalusia, Hadith Scientific, İbnü'l-Harrât el-İşbîlî, Canon Law Hadith.

Giriş

Batı İslâm Dünyası olarak nitelendirilen Endülüs, birçok yönden hem İslâm dünyasına hem de batıya katkıda bulunmuştur. Siyasi istikrarın sağlanmasıyla devletin ne kadar sağlam bir yapıya kavuşacağını, aksi durumda da hangi hallere düşüleceğinin en somut nüveleri gösterilmiştir. Devletlerin olmazsa olmazı olan birlikte yaşamanın numune-i imtisali sergilenmiştir.

Endülüs'teki siyasi hareketlilikler ilmi çalışmalara da müspet veya menfi yönde etki etmiştir. Devletin siyasi açıdan sorun yaşamadığı zaman, ilmi faaliyetlere daha fazla alan açtığı görülmüştür. Bunun en açık örnekleri Endülüs Emevî Devletinin kuruluş ve yükselme dönemlerinde tespit edilmiştir. İlk yıllarda halifeler daha çok devlet yapılanması, isyanlar ve toplumdaki farklı guruplarla iletişim oluşturmaya zaman harcamışlardır. Sistem belli bir düzene oturduktan sonra ilmi faaliyetlere bizzat katılmış hatta destek vermişlerdir.

İbnü'l-Harrât el-İşbîlî, siyasi çalkantıların oldukça fazla olduğu, ülkenin Kuzey Afrika menşeli otoriteler tarafından yönetildiği dönemde yaşamıştır. Endülüs'te 510/1117 yılında hâkim güç, Berberi kökenli merkezi Kuzey Afrika olan Murabıtlardır (Murabıtlar hakkında bkz: Abbâdî ts.; 278–320; İmamüddin, S. Muhammed, 1990; 299). Murabıtlar, 484-541/1090-1147 yıllarında hâkimiyet sürmüş bir devlettir. İbnü'l-Harrât, bu devletin elli yedi yıllık hâkimiyetinin otuz bir yılına şahit olmuştur. Muvahhitler (541–634/1146-1238) (Muvahhitler ve faaliyetleri hakkında bkz: Merrâküşî 1383; 358–359; Şekîb Arslan 1403; 45–48; Yusuf, Eşbâh 1958; 311–312, 335–337; İmamüddin 1990; 317–318) döneminin ise kırk yılına şahit olmuştur. Hayatının daha çok sakin geçen zamanları Murabıtlar, hareketli ve sıkıntılı anlarını da Muvahhitler döneminde geçirmiştir. Murabıtlar dönemini doğup büyüdüğü İşbiliyye (Sevilla)'de geçirirken, Muvahhitler zamanında İşbiliyye'den Leble'ye (Niebla) oradan da Bicâye'ye (Bougie) geçmiştir. Bu üç yer de kendi isteği dışında gelişen, tamamen siyasi otoritenin tasarrufları sebebiyle terk etmek zorunda kalmıştır.

192 •ENDÜLÜS ÂLİMLERİNDEN İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN HAYATI VE HADİŞÇİLİĞİ

İbnü'l-Harrât el-İşbîlî, yaşadığı sıkıntılı süreçler içinde özellikle ahkâm hadisleri alanındaki çalışmalarıyla dikkat çeken bir âlimdir. Ders aldığı hocaları, meşhur öğrencileri ve farklı konularda yazdığı eserleriyle Endülüs devletinin zayıflamaya başladığı bir dönemde ilim âleminde temayüz etmiştir.

Bu makalede, hayatı, ilmi kişiliği, hakkındaki değerlendirmeler, metodu, bazı hadis meselelerine bakışı ve eserlerinin inceleneceği başlıklarla muhad-disliği, zahitliği ve fakîhliğiyle ilim dünyasında özellikle Endülüs'te tanınan İbnü'l-Harrât el-İşbîlî ele alınacaktır.

A. İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELER

İbnü'l-Harrât'ı tanımak için öncelikle hayatını bütün yönleriyle bilmek gerekmektedir. Hayatı, ilmi kişiliği ve hakkındaki değerlendirmelerin ele alınacağı bu bölümde üç başlık ele alınacaktır. Şimdi söz konusu başlıklardan hayatını inceleyelim.

1. Hayatı:

İbnü'l-Harrât'ın doğum tarihi hususunda genel kabul 510/1117 yılının Rebiû'l-evvel ayıdır. Endülüs'ün güneyinde bulunan İşbiliyye (Sevilla)'de doğmuştur (Gubrûnî 1969; 44; İbn Ferhûn 1972; 60; İbn Kunfüz 1971; 294; Hamâde 1426; 161; Abdülhâdî 1403; II, 70; Ziriklî 2002; III, 281). İki memleket nispeti vardır. Bunlar, İşbiliyye ve Bicâyedir. İşbiliyye, doğup büyüdüğü, ilmini tahsil ettiği, ömrünün otuz bir yılını geçirdiği, Muvahhitlerin 541/1146 yılında işgaliyle terk etmek zorunda kaldığı şehirdir. Endülüs'ün güney batısında yer alan Atlas okyanusuna nâzır bir kenttir. Bicâyede (Hamevî 1415; I, 339; Himyerî 1975; I, 80), İbnü'l-Harrât'ın İşbiliyye ve Leble'den sonra yerleştiği yerdir. Bicâyede, bugün Cezâyir'in Akdeniz'e bakan bir şehridir. İbnü'l-Harrât'ın ömrünün otuz bir yılını burada geçirmesinden dolayı onun için el-Bicâyî nisbesi kullanılmıştır.

İbnü'l-Harrât, farklı yönleriyle temayüz etmektedir. Bunlardan ilk başta geleni, hadisin ricalini ve illetini bilen bir muhaddis olmasıdır. Kendisine nispet edilen yirmi altı kitabın on altısı, hadis ve hadis ilimlerine dairdir. Diğer kitapların da önemli ölçüde hadis içeriği bulunmaktadır.

Hadislerin fıkhi yönlerini ele alan üç ahkâm kitabıyla fakîhlik, Kurân ve hadislerdeki garip kelimeleri açıklamayı amaçlayan yaklaşık yirmi ciltlik *el-Va'î fi'l-Lüğa* isimli çalışmasıyla dilticilik yönüyle ön plana çıkmaktadır. Gün-

delik yaşamının ayrılmaz bir parçası zahitliğidir. Bunu hem yaşantısında hem de şiirlerinde görmek mümkündür. Şiirlerinin birinde şu şekilde geçmektedir.

“Ölüm ve ötesinde akıl sahibi için ibret ve mesaj vardır.

Ey Kardeşim! Ölümden önce sağlık ve boş vakit gibi iki nimeti iyi değerlendir.

Vah dünyaya ve onun aldattığına. O dünya nice temiz şeyi bulandırdı, berbat etti.

Hangi insan gizeminde emin oldu ve kötü kaderine ulaşmadı.

Kim o dünyanın musibet ve değiştirmesinden sonra sıhhat ve afiyette kalabilir.

Dünya her şeyiyle ona sahip olduğunda, kaybetme gününde kimin yeterliliği olabilir.”

(İbnü'l-Harrât, Teheccüd, 1415; 6)

İbnü'l-Harrât'ın şiirde de görüldüğü gibi dünyadan uzaklaşıp ahirete yönelme anlayışını günlük hayatta da görmek mümkündür. Bir günü nasıl değerlendirdiği buna bir örnek teşkil etmektedir. O, bir günü üçe ayırmaktadır. “Sabah namazını camide kılmakta ve kuşluk vaktine kadar kitap okumaktadır. Daha sonra sekiz rekât namaz kılmakta ve evine dönmektedir. Öğlen namazına kadar telifle uğraşmaktadır. Öğle namazını kıldıktan sonra ikindiye kadar talebelerine ders okutmaktadır. İkindiden sonra, insanların arasına karışmakta ve onların problemlerine çare bulmaya çalışmaktadır.” (bkz. Dabbî 1417; 391; Hamâde 1426; VIII, 162) İbnü'l-Harrât, gecesini de üçe ayırmaktadır. Üçte birinde uyku, üçte birinde okuma, kalanında ise ibadet ile geçirmektedir (Gubrûnî 1969; 44; Hamâde 1426; VIII, 162). Zühd hayatına önem vermektedir. Bicâye'de bulunduğu süre içinde Kuzey Afrika'da oldukça etkili olan Medyeniyye' tarikatının kurucusu Ebû Medyen (v. 594/1198) ile görüşmüştür. Ebû Medyen, Muvahhitler zamanında Bicâye'ye yerleşmiş, halka sabah namazını müteakip sohbet etmiştir (Tîbî 1984; 262; Yazıcı 1994; X, 186). Muh-

1 Medyeniyye, Kuzey Afrika merkezli bir tarikattır. Kurucusu, Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin (v. 594/1198)'dir. Tarikatın silsilesi, Hz. Ali (r.a)'a kadar ulaştığı ifade edilmektedir. Muhyiddin Arabî (v. 638/1240)'nin de bu tarikatın mensuplarından olduğu belirtilmektedir. Kendisi Ebû Medyen'i *Fütühatü'l-Mekkiyye* isimli eserinde, diğer şeyhlere nazaran daha fazla zikretmektedir. Geniş bilgi için bkz: Tîbî, Emin Tevfik, *Dirasât ve Bühûs*, s. 262; Yazıcı; Tahsin, “Ebû Medyen”, *DİA*, X, 186; Gürer, Dilâver, “Medyeniyye”, *DİA*, XXVIII, 348.

194 •ENDÜLÜS ÂLİMLERİNDEN İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN HAYATI VE HADİSÇİLİĞİ

temelen İbnü'l-Harrât da bu derslere katılmıştır. İbnü'l-Harrât'ın Ebû Medyen hakkında övücü sözleri vardır. Ebû Medyen Bicâye'ye geldiğinde, “daha önce olmayan bir iç huzurun kendini kapladığını ifade ederek onun hakkında, “*İşte gerçek ilmin varisi*” (Mahlûf 1349; 155) şeklinde ifadeler kullanmıştır.

İbnü'l-Harrât, 581/1185 yılının Rebiü'l-âhir ayında Bicâye'de vefat etmiştir (Zehebî ts.; IX, 244; Merrâküşî 1383; 347; Hamâde 1426; VIII, 162). Vefat ettiği zaman geride yazdığı eserler ve ders verdiği talebeler bırakmıştır. Hem eserlerinde, hem de talebelerine verdiği derslerde onun ilmi kişiliğinin yansımalarını bulmak mümkündür. Bu çerçevede ilmi hayatının, aldığı derslerin ve öğrencilerinin bilinmesi onun daha iyi tanınmasına yardımcı olacaktır.

2. İlmî Kişiliği:

Bu başlıkta İbnü'l-Harrât'ın başından sonuna kadar aldığı eğitim ve yaptığı ilmi faaliyetler incelenecektir. Hayatın başından sonuna kadar süren eğitim hayatı hocalık ve talebelik şeklinde iki başlıkta değerlendirilecektir.

a. Talebelik Dönemi:

İbnü'l-Harrât'ın tahsil hayatı İşbiliyye'de başlamış, Bicâye'de son bulmuştur. Hayatı boyunca ilim öğrenmeye devam etmiştir. İşbiliyye, doğup büyüdüğü, ilmini ilk olarak tedris etmeye başladığı yerdir. İşbiliyye'deki birçok âlimden ders almıştır. Leble'de de talebelik yapmaya devam etmiştir. *Ahkâm* adlı eserlerini yazarken örnek aldığı hocası, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebî Mervan Abdülmelik b. Muhammed el-Ensârî el-İşbîlî'dir. İşbiliyye'li olmasından da anlaşılacağı üzere hocası her ne kadar Leble'de ikamet ediyorsa da, geliş yeri olarak İbnü'l-Harrât'ın doğduğu yer olan İşbiliyye'lidir. Ebû Ca'fer el-Ensârî, hadiste özellikle rical ilminde mâhir bir âlimdir. Zamanın âlimleri ona, “*Devrin Yahyâ b. Maîn (v. 234/848) ve Buhârî'si*” demişlerdir (İbnü'l-Harrât, *el-Ahkâmü's-Suğra* (Mukaddime), 1413; 41-42; Zehebî 1982; XXI, 199; Zehebî 1956; IV, 97; İbn Ferhûn 1972; 59-60). *el-Mu'tel fi'l-hadîs* isimli kitabı ve özellikle *Ahkâm* kitaplarında hadislerden sonra onların illetlerini açıklaması, rical ve hadis illetlerini bilmede birikime sahip olduğu farklı âlimler tarafından belirtilmektedir (İbnü'l-Harrât, *Suğra* (Mukaddime), 1413; 41; Abdülhâdi 1403; II, 70).

İbnü'l-Harrât'ın talebelik döneminde hangi ilimleri okuduğunu öğrenmek için kendisi hakkında kullanılan sıfatları göz önüne getirmek yeterlidir. Çünkü mezkûr sıfatlarda: hâfız, muhaddis, fakîh, zâhid, şâir gibi ifadeler geçmektedir. *Ahkâm*'a dair telif metodunu ve ricâl ilmini Ebû Ca'fer el-Ensârî'den (İbnü'l-Harrât, *Suğra* (Mukaddime) 1413; 41; Abdülhâdi 1403; II, 70), zâhidliğini ve mutasavvıflığını Ebû Medyen es-Sûfî (Tîbî 1984; 262; Yazıcı 1994; X, 186) ve İbn Hüzeyl (v. 564/1169)'den, kıraat ve şairliğini İbn Tahhân (v. 559/1164)'dan aldığı belirtilmektedir (Zirikî 2002; IV, 22). Kâsım b. Atıyye'den de *Sahih-i Müslim*'i dinlemiştir (Zehebî, *Tezkira*, 1956; IV, 98; Zehebî, *Siyer*, 1982; XXI, 200). Hocalarının ihtisas alanlarına bakıldığında hadis ilmiyle meşgul olanların daha fazla olduğu tespit edilmektedir. Bu çerçevede hocalarını ve temâyüz ettikleri alanları bilmek İbnü'l-Harrât'ı ve ilmi birikimini anlamaya yardımcı olacaktır.

İbnü'l-Harrât'ın on sekiz hocası bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmı Bicâye'dedir. Geri kalanları Endülüs'tedir. İbnü'l-Harrât, imam, hatip, hâfız, zâhid, vera sahibi, fakîh gibi sıfatlarla tanıtılmaktadır (Mahlûf 1349; 155; Suyutî 1403; 479). İbnü'l-Harrât'ın talebelik döneminde karşılaştığı hocalarına bakıldığı zaman, kendisine verilen sıfatların bazı hocalarında mündemiç olduğu görülmektedir. Hocalarından bazıları, muhaddis, fakîh, mutasavvıf, kâdi ve hatîp yönleriyle temâyüz eden şahıslardan oluşmaktadır. Onun ilim aldığı hocalardan bazıları şunlardır: Kâdî Şüreyh (v. 539/1144), Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (v. 543/1148), İbn Tahhân (v. 559/1164), İbn Asâkir (v. 571/1176), Ebû Ca'fer el-Ensârî (v. 594/1199), Ebû Medyen es-Sûfî (v. 594/1199).

İşbiliyye ve kısmen de Leble'deki talebelik dönemi İbnü'l-Harrât'ın ilmi birikiminin oluşmasına oldukça fazla etki ettiği görülmektedir. Leble'den sonra özellikle Bicâye'deki hocalık dönemi o zamana kadar elde ettiği ilmin meyvesinin verildiği bir süreci göstermektedir. Çünkü müellifin yazdığı eserlerin önemli bir kısmı Bicâye'deki hocalık dönemine tekabül etmektedir. Dolayısıyla birçok eserin ortaya konulduğu süreç olarak ifade edilen hocalık döneminin bilinmesi önem arz etmektedir.

b. Hocalık Dönemi:

İbnü'l-Harrât'ın hocalık dönemi, 549/1154 yılında Leble'de çıkan isyandan sonra gittiği Bicâye'de başlamıştır. Birçok kaynak, İbnü'l-Harrât'ın Bicâye günlerinden bahsederken, oradan kitaplarını yazdığı ve ilmini yaydığı

196 •ENDÜLÜS ÂLİMLERİNDEN İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN HAYATI VE HADİSÇİLİĞİ

yer (İbn Kunfüz 1971; I, 294; Mahlûf 1349; 155–156, İbnü'l-Ebbâr 1415; III, 120) olarak bahsetmektedir. Ama bu ifadelerle bakarak, hocalık dönemi Bicâye ile sınırlı tutulmamalıdır. Leble'de bulunduğu zamanlarda da hocalık yapma ihtimali oldukça yüksektir.

İbnü'l-Harrât'ın hocalık dönemi yaklaşık 32 yıl sürmüştür. Bu sürede eserlerinin önemli bir kısmını kaleme almıştır. İkamet ettiği Bicâye, bir ilim merkezidir. Aynı zamanda insanların uğrak yeridir. Çünkü burası hacıların geçtiği güzergâhlardan birisidir. Bu sebeple ilmîni yayma ve ilerletmede burada ikamet etmesinin önemli bir katkısı vardır. Bazı tabakat kitaplarında “*Bicâye'ye uğradım, orada İbnü'l-Harrât'la görüştim ve ondan ilim aldım*” ifadelerine rastlanılmaktadır (Makkari 1388; II, 381; Zirikî 2002; I, 268). Dolayısıyla İbnü'l-Harrât'ın hocalık dönemi olarak nitelendirilen Bicâye günleri, ilmî açıdan verimli geçmiştir. Eserlerinin önemli bir kısmını bu dönemde (Makkari 1388; II, 381; Zirikî 2002; I, 268) yazmıştır.

İbnü'l-Harrât'ın hocalık döneminde yetiştirdiği yaklaşık otuz tane meşhur talebesi bulunmaktadır. Temayüz eden öğrencilerinden bazıları şunlardır: Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Meâfirî (v. 605/1205), ed-Dabbî (v. 599/1204), İbnü'l-Kattân el-Fâsî (v. 628/1229), Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (v. 638/1239)'dir.

3. Hakkındaki Değerlendirmeler:

İbnü'l-Harrât hakkında farklı kişilerin birleştikleri bazı tanımlamalar bulunmaktadır. Bunlar; fakîh, hâfız, ileli ve ricâli bilen muhaddis, şâir ve zâhid şeklinde sıralanmaktadır.

Zehebî (v. 748/1347), onun hakkında “*fakîh, hâfız, hadisi illetleri ve ricâliyle bilen, hayırla tavsif edilmiş, sâlih bir insan, zâhid, verâ' sahibi, sünnete sıkı sıkı bağlı ve dünyaya değer vermeyen bir kişidir*” demektedir (Zehebî, *Tezkira*, 1956; IV, 98; Zehebî, *Siyer*, 1982; XXI, 198).

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (v. 638/1239), İbnü'l-Harrât'tan bahsederken “*Abdülhâk, hafızların en güzeli, âlimlerin en bilgilisi, râvilerin dayanağı ve muhaddislerin başıdır, biz onunla Bicâye'de kardeşlik yaptık*” demektedir (Gubrûnî 1969; 42).

Safedî (v. 764/1363), İbnü'l-Harrât'ı “*fakîh, hâfız, hadisi ricâli ve illetleriyle bilen, hayır yönü ile tanınan, sâlih bir kişi, zâhid, vera' sahibi, dünyaya*

dan uzaklaşan, şâir ve âdâb-ı muâşerete özen gösteren bir kişidir” şeklinde tanımlamaktadır (Safedî ts.; XVIII, 39).

Makkarî (v. 1041/1632)’ye göre “İbnü’l-Harrât, eserler sahibi ve meşhur büyük âlimlerden birisidir” (Makkarî 1388; IV, 310).

Nevevî (v. 676/1277), “İbnü’l-Harrât, hadis alanında birçok kitabı bulunan, garib ve illetli hadisleri bilen, nesep ilmini, şiiri iyi bilip zühd hayatıyla temayüz eden bir âlimdir” (Nevevî 1416; I, 292, 414) şeklinde ifade etmektedir.

Kettânî (v. 1857–1927)’ye göre, “Abdülhâk el-İşbîlî’nin ilmi seviyesi inkâr edilemez, gizlenemez. Birçok hâfız, cerh ve ta’dil’de ona itibar etmişlerdir. Muhaddis İbn Hacer, fakîhlerden İbn Arefe, Halil b. Merzûk, İbn Hilâl vb. birçok kişi tartışmasız onun bilgisine değer vermişlerdir. Onlar, İbnü’l-Harrât’ın sükût ettiği hadisleri sahîh ve hasen kabul etmişlerdir.” (Kettânî 1416; V, 10-11)

İbnü’l-Harrât hakkında görüş serdedenlerden bazılarını aktardık. Genel olarak bakıldığında onun temâyüz eden yönlerinden zikredildiği görülmektedir. Bunlar, muhaddis, hâfız, fakîh, hadisleri illetleri, ricâli ve garipleriyle bilmesi, zâhid, şâir, verâ’ sahibi, dünyadan uzaklaşması, nesep ilmini bilmesi, dilin inceliklerini anlaması ve sünnete sıkı sıkıya bağlı olmasından bahsedilmektedir.

İbnü’l-Harrât’ın ilim âlemine etkisi mutlaka olmuştur. Âlimlerin hakkında söyledikleri bunun en önemli kanıtlarındandır. Hadisçilik yönü diğer temayüz eden hallerinden daha öndedir. Hakkında yapılan değerlendirmelere bakıldığında ilk önce muhaddisliğinden bahsedildiği görülmektedir. Zahidliği, hemen hemen bütün âlimlerin değerlendirmelerinde yerini almaktadır. Çalışmalarıyla tavsif edilen İbnü’l-Harrât’ın eserlerindeki metodun bilinmesi onu daha iyi tanımaya vesile olacaktır.

B. METODU

1. İsnada Yönelik Uygulamaları:

İbnü’l-Harrât, *el-Ahkâmü’l-Kübrâ*’nın dışındaki eserlerinde, isnatları kısa tuttuğunu belirtiyor. *el-Ahkâmü’l-Vüstâ* ile diğer eserlerinde isnatlar hazfedilmektedir. Sadece hangi kitaptan alındığı ve son râvîsinin kim olduğu belirtilmektedir. Ancak bu durum, konuların başındaki ilk aktarılan rivâyetler için söz konusu değildir. Çünkü onların senetleri tam olarak verilirken, daha

198 • ENDÜLÜS ÂLİMLERİNDEN İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN HAYATI VE HADİŞÇİLİĞİ

sonra gelenler kaynak ve sahabi adı verilmekle yetinilmektedir. Bunu yapmasının sebebi olarak, hadislerin ezberlenmesi ve kolay anlaşılmasının amaçlandığı ifade edilmektedir. Uygulamada ise, biraz farklı bir durum söz konusudur. Bazı hadislerin isnatlarının ve metinlerinin tam olarak verildiği görülmektedir. Önemlerine binâen, bazı uzun metinlerin de kitaba alındığı tespit edilmektedir.²

el-Ahkâmü'l-Kübrâ'da senedler tam, *el-Ahkâmü'l-Vüstâ*'da kısaltılmış olarak verilirken *el-Ahkâmü's-Suğrâ*'da sadece o rivâyeti Rasûlüllâh (s.a.s.)'tan bizlere nakleden sahabinin ismi verilmiştir. *Kitâbü'l-Âkibe*'deki bazı rivâyetlerde herhangi bir kaynak zikredilmeksizin “Peyğamber (s.a.s.)’den gelen sahîh habere göre” ifadesi geçmektedir. Kaynak vermeden aktardığı rivâyetlerin masâdırı asliyyede yerlerinin olduğu görülmektedir (İbnü'l-Harrât, *Âkibe*, 1406; 172, 174).

İbnü'l-Harrât'ın eserlerindeki isnad tasarruflarında bulunmaktadır. Bunlardan bir hadisin birden fazla isnadının bir araya getirilmesi, rivâyet farklılıklarından ziyadeleri ve noksanları görme fırsatı sunmaktadır. Bu durum, bir mesele hakkında Peygamber (s.a.s.)’in tam olarak maksadının ne olduğunu anlamaya yardımcı olmaktadır. O rivâyetler üzerine bina edilen hükümlerde de daha isabetli sonuçlar elde edilmektedir. Bu çerçevede bir rivâyetin birden fazla isnadını inceleme işini beş başlıkta ele alınacaktır. Bunlar: ihtilaf ve ittifak anında şeyhler arasında atıf, tariklerin birleştirilmesi, farklı isnatlara işaret etme, isnatların aynı olup metinlerde küçük farklılıkların olması, aynı metinle bir önceki isnada atfetme şeklindedir.

İhtilaf ve ittifak anında şeyhler arasında atıf, İbnü'l-Harrât'ın *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*'sında dikkate aldığı en bariz uygulamalardan birisidir. Bu mesele, İbnü'l-Harrât'ta sanki *el-Câmiu's-Sahîh* sahibi ve kendisini örnek aldığı söylediği Müslim'in bir uygulaması gibi durmaktadır. Çünkü o da kitabında bu metodu oldukça fazla kullanmaktadır. Böyle bir kullanım, hadisler arasındaki farklılıkların bilinmesinde, bir babta geçen hadisleri bütüncül olarak görmede fayda sağlayacaktır.

Tariklerin birleştirilmesi³, hadis ilminde meselelere bütüncül bakma, o konu ile ilgili Rasûlüllâh (s.a.s.)’den ne kadar rivâyet ulaştığı ise hepsinin

2 Uzun hadislere örnek için bkz: İbnü'l-Harrât, *Suğrâ*, I, 84, 135, 153, 154, 155, 189.

3 Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz: Kettânî, *ضرب قرط عجم يف بتك* *ضرب قرط عجم يف بتك* isimli başlık altında şu isimlerin bazı hadislerin tariklerini toplama ça-

bir araya getirilmesi işlemidir. İbnü'l-Harrât, kitabında tariklerin birleştirilmesi uygulamasına çokça yer verdiği görülmektedir. Mesela, “cennette Allah (c.c.)’ın görülüp-görülmemesi” başlığı altında; Rasûlüllâh (s.a.s.)’ın mirâç’a çıktığında Allâh Teâlâ’yı görüp görmediği, görülen şeyin muhtevasının ne olduğu, bunun dünyada mı yoksa ahirette mi? gerçekleşeceği ve bu çerçevede sahabîlerin nakilleri zikredilmektedir (Müslim, “Fiten ve Eşrâtü’s-Sâa”, 95; “İman”, 40; İbnü'l-Harrât, *Kübrâ*, 1422; I, 270). Meseleyi hem metin, hem de isnad karşılaştırması açısından bir arada sunmaktadır. O, bu başlık altında, yukarıda örnek olarak aldığımız beş hadisle farklı kaynaklardan sekiz tane hadise eserinde yer vermektedir. Bazı kaynaklarda, mesele sadece isnad çerçevesinde şahit gösterme açısından, bazılarının da ise metin farklılıklarını belirtme yönü zikredilmiştir. Aynı kaynaktan verilen hadislerde, sadece atıf yapılarak bir önceki kaynakla aynı olduğu ifade edilmiştir.

İbnü'l-Harrât, kitaplarında (İbnü'l-Harrât, *Âkıbe*, 1406; 213; İbnü'l-Harrât, *el-Cem*, 1999; III, 96, 97, 99) mütâbi ve şâhit rivâyetlere çok fazla yer vermektedir. Mesela, İhlâs suresini okumanın faziletine dâir rivâyete iki şahit getirerek ilk zikredilen hadisi destekleme yoluna gitmiştir. Aynı hadisi Buhârî ile Müslim *Sahîh*'lerinde farklı sahabîlerden aktarmış, her birinin hangi sahabeden nakledildiğini belirtmiştir (İbnü'l-Harrât, *el-Cem*, 1999; II, 4).

İbnü'l-Harrât, *el-Ahkâmü'l-Vüstâ*'nın mukaddimesinde (İbnü'l-Harrât, *Suğrâ*, 1413; I, 68) sahîh hadislerde sükût ettiğini, muallel olanları da ise, illetleriyle birlikte aktardığını belirtmektedir. Bu ifade onun sahîh hadislerle karşı sükût ettiği düşüncesine sebebiyet vermiştir. Diğer kaynaklardan alınan rivâyetlere karşı böyle bir yaklaşımda bulunmamaktadır. Özellikle Tirmizî ve Bezzâr'ın kitaplarından alınan hadislerin akabinde müelliflerin rivâyetin sıhhati hakkındaki görüşlerini aynı zamanda isnatta geçen râvîler hakkında cerh ve ta'dil bilgilerini zikretmektedir. Diğer kaynaklardan bazılarında ise, yeri geldiğinde hadislerin sıhhat bilgileri verilmektedir.

İşmaları yaptığını belirtmektedir: Ebû Nuaym el-İsbahânî, Ebû Bekr el-Âcurî, Muhammed b. Eslem et-Tûsî, Ebû'l-Feth Nasr b. İbrâhim el-Makdisî eş-Şâfi, Hatîb el-Bağdâdî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sa'd el-Kûfî, İbn Ukde, Zehebî, Taberânî, Yusuf b. Halil ed-Dimaşkî, Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Abdurrahman b. Osman b. Mûsâ b. Ebî Nasr el-Kürdî ed-Dimaşkî, İbn Salâh, Takıyyüddîn es-Sübki (Kettânî, *Risâletü'l-Müstatrafe*, I, 112) Ayrıca konu hakkında bilgi için bkz: Köktaş, Yavuz, “Hadislerin Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine”, *Marife Dergisi*, s. 149-170.

200 • ENDÜLÜS ÂLİMLERİNDEN İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN HAYATI VE HADİŞÇİLİĞİ

İbnü'l-Harrât başta ahkâm eserleri olmak üzere diğer kitaplarında sahîh hadisi önceleyen bir anlayış görülmektedir. Ele alınan her baba mutlaka sahîh hadisle başlamaktadır. Bablarda yer alan hadislerin bazı yerlerde yaklaşık dörtte üçü bazı yerlerde ise tamamının sahîh hadislerden oluştuğu görülmektedir. Bu oran, bazı yerlerde değişse de, genel durumda bir değişikliğe etki etmemektedir. Belki de bu durumun etkisinden, bazı âlimler bazı hadisler hakkında verilen hükümleri aktarırken, referans kaynaklar arasına *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*'yı alma ihtiyacı hissetmişlerdir.

el-Ahkâmü's-Suğrâ'da zaman zaman “*Bu rivâyet daha sahihtir*” ifadeleri görülmektedir. Zaten kendisi mukaddimede “ben isnadı sahîh, râvileri sika olanları seçtim” (İbnü'l-Harrât, *Suğrâ*, 1413; I, 71) demektedir. İbnü'l-Harrât'ın, *Kitâbü't-Teheccüd*'de hadisler hakkında hüküm bildirmeyi büyük oranda göz ardı etmektedir. Çok az hadisten (İbnü'l-Harrât, *Teheccüd*, 1415; 13, 131) sonra, isnada yönelik hüküm bildiren ifadeler kullanmaktadır. Belirtilen hükümler de kendisinin değil, farklı âlimlerin değerlendirmelerini içermektedir. Ahkâm'a dair eserlerinde hadis hakkında hüküm bildirmenin sıklıkla yapıldığı görülmektedir. *Kitâbü'l-Âkıbe*'de hadislerin isnadına yönelik hüküm bildirme büyük oranda yapılmamaktadır. Çok nadir de olsa rivâyet hakkında hüküm ifade eden bilgilere rastlanmaktadır (Konu ile ilgili örnekler için bkz: İbnü'l-Harrât, *Âkıbe* 1406; 158, 167, 213, 264).

İbnü'l-Harrât'ın hadisçiliğinde isnatla ilgili konulardaki yaklaşımları yukarıda belirttiğimiz şekilde iken metin hususunun da bilinmesi onu tanıma adına önem arz etmektedir. Çünkü hadisleri tanımada isnad ancak metinle anlam kazanmaktadır. Şimdi metinle ilgili konuların ele alındığı başlığa geçelim.

2. Metin Seçme Metodu:

İbnü'l-Harrât'ın eserlerinde metin açısından benzer durumların söz konusu olduğu tespit edilmektedir. *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*, diğer eserlerde geçen metinlerin numunelerini sunmaktadır. Onun hemen hemen bütün eserlerinin temelini *el-Ahkâmü'l-Kübrâ* oluşturmaktadır. İbnü'l-Harrât'ın kitaplarında metin açısından belli başlı bazı noktalar vardır. Onları şu şekilde sıralamak mümkündür.

- a Bir konu ile ilgili ilk rivâyet, en geniş anlamını ihtiva eden kaynaktan aktarılmaktadır (İbnü'l-Harrât, *el-Cem*, 1999; II, 37, 38, 39). Daha sonra, diğer kaynaklarda ziyâdeler varsa onlar zikredilmektedir. Bu aktarım

meseleye bütüncül bakmayı sağlamaktadır. Eserlerinde konu hakkında örnekler çok fazladır (Müslim, “Tahâret”, 68, 77, 95; Müslim, “Hayz”, 122; İbnü'l-Harrât, *Kübrâ*, 1422; I, 101).

- b. Hadisleri naklederken uzun hadisleri kısaltma yoluna gitmiştir. Herhangi bir konu ile ilgili rivâyetin bir yerinde bilgi geçiyorsa, diğer taraflarını zikretmeksizin ilgili kısmı aktararak yetinmektedir. Aynı zamanda hadisin kalan kısımlarına da işaret etmektedir. Konu hakkında eserin birçok yerinde örnekler bulunmaktadır (İbnü'l-Harrât, *Suğrâ*, 1413; I, 171, 264; İbnü'l-Harrât *Telkîn*, 1422; 17, 30- 31, 34- 36, 37-38, 40-42, 56-58).
- c. İbnü'l-Harrât, eserlerinde nâsih-mensûh ve muhtelifü'l-hadis meselelerine girmemektedir. Ancak uygulama olarak kitaplarında muhtelifü'l-hadis ve nâsih-mensûh konularını ele almaktadır. Bunun özellikle hadislerin sıralarken dikkate almıştır (İbnü'l-Harrât, *Âkıbe*, 1406; 163).

2. İbnü'l-Harrât'ın Uyguladığı Cerh ve Ta'dil Metodu:

Cerh ve ta'dil çerçevesinde İbnü'l-Harrât'ın kitaplarında yer verdiği kanaatler büyük oranda başka bir kaynaktan aktarmadır. Onun bu konuda bir sorumluluk üstlenmediği görülmektedir. Sadece kendisinden önce yaşamış, cerh ve ta'dil alanında çalışmaları bulunan âlimlerin kitaplarına başvurmakla yetinmektedir. Bunu kitaplarında uygulamak isteği metoda bağlamak bizi doğruya götürebilecek en uygun yol gibi görünmektedir. Çünkü eserleri arasında uygulama farklılıkları görülmektedir. Mesela, *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*'da sadece nakletmekle yetinen İbnü'l-Harrât, *el-Ahkâmü'l-Vüstâ*'da cerh ve ta'dil ilmini etkin bir şekilde kullandığını görmekteyiz. *el-Ahkâmü'l-Vüstâ*'nın râvilerle ilgili temâyüz eden yönlerinden birisi, isnad zincirinde yer alan râviler hakkında değerlendirme yaparken onun naklettiği hadislerin hangi kaynaklarda geçtiğini zikretmesidir. Mesela İbnü'l-Harrât Abdüsselâm b. Sâlih el-Herevî hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra onun hangi kaynaklarda bulunduğunu sıralamaktadır. Bu çerçevede, Ukaylî ve Kâsım b. Esbâğ'ın ismini zikretmektedir (İbnü'l-Harrât, *Suğrâ*, 1413; I, 75). İki farklı kitapta iki farklı uygulama onun cerh ve ta'dil ilmini bilmediğini değil, kitaplarında uyguladığı farklı metodu göstermektedir. Çünkü o, cerh ve ta'dil ilmini, o alanda altı ciltlik hacme sahip bir kitap⁴ yazacak kadar bilen birisidir.

4 Kitabın ismi, *el-Mu'tel fi'l-Hadis*'tir. Bazı kaynaklarda bu eserin ismi *Beyânü'l-Mu'tel mine'l-Hadis* şeklinde geçmektedir. Kendisine gelen illetli hadisleri ve illet sebeplerini zikrettiği yaklaşık altı cilt olduğu söylenen bir kitaptır. Kitap

202 •ENDÜLÜS ÂLİMLERİNDEN İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN HAYATI VE HADİSÇİLİĞİ

el-Ahkâmü'l-Kübrâ''nin cerh ve ta'dil açısından hangi konumda olduğuna kullanılan kavramlara bakılarak da ulaşılabılır. Dikkat edilecek olursa, râvîlerin sika olması yönünde kullanılan kavramların zayıf ve metrûk olanlardan fevkalâde fazla olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu sonuç, kitabın yazılırken hangi mantık ve amaçla oluşturulduğu hakkında ipuçları vermektedir. Bu çerçevede, İbnü'l-Harrât kitabını yazarken yer verdiği rivâyetlerin sahîh olmasına dikkat etmektedir. Eğer alınan hadisler sahîh değilse en azından uydurma olmamasında hassasiyet göstermektedir. Çünkü eserinde yer verdiği 12565 rivâyetten 498 hasen, 12067 tane sahîh hadis varken, mevzu rivâyetin varlığına dair bir bulguya rastlanmamaktadır. Zayıf rivâyetler ise görülmektedir. Zayıf ifadesini sadece 30 ravinin cerh ve ta'dil değerlendirmesinde kullanmaktadır.

3. Kaynaklardan Hadis Alma Metodu:

İbnü'l-Harrât'ın eserlerinde yer verdiği hadislerle karşı bazı yaklaşımları bulunmaktadır. Çalışmalarında bu esasları uyguladığı görülmektedir. Hadis alma metoduna genel olarak bir bakışı vardır. Bu genel bakışını oluşturan şartları her ne kadar *el-Ahkâmü'l-Vüstâ'*'nin özelinde zikretse de eserlerinin genelinde görülen şartlar olduğunu belirtmek gerekmektedir. İbnü'l-Harrât'ın eserin mukaddimesinde belirttiği hadislerle kitabında yer verme şartlarını maddeler halinde aktaralım.

- a. Bir hadis, isnad bakımından sahîh olabilir. Aynı hadisin sıhhat açısından daha aşağı seviyede başka bir rivâyeti de bulunabilir. Söz konusu rivâyet, daha kapsayıcı, açık ve meseleyi etraflıca almış ise onu tercih etmektedir (İbnü'l-Harrât, *Vüstâ*, 1416; I, 70).
- b. Bir hadis, illetli olabilir. Ancak onu destekleyen açık bir ayet varsa, orada illet dikkate alınmaz. Çünkü nasdan gelen delil, o rivâyetin illetini gidermiş ve onu güçlendirmiştir (İbnü'l-Harrât, *Vüstâ*, 1416; I, 70).
- c. Bir konu ile ilgili sahîh hadis gelmiş onun dışında başka bir rivâyet gelmemişse, o rivâyet hangi konuda ise o konuda amel edilmesi bakımından hüccettir (İbnü'l-Harrât, *Vüstâ*, 1416; I, 69).
- d. Râvîler hakkındaki değerlendirmelerde, cerh ve ta'dil alanında temâyüz etmiş âlimlerin görüşlerine başvurmuştur. Mezkûr

hakkında verilen bilgiler sınırlıdır. Kendisi ile ilgili yazma veya matbu olarak herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. (İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmîle*, 1415; III, 120)

- değerlendirmeleri elinden geldiğince kısa tutmaya çalışmıştır. Zaman zaman hadisler üzerinde kritik yaptığını, özellikle zayıf olanları belirttiğini, bazen de cerh yönlerini zikrettiğini söylemiştir (İbnü'l-Harrât, *Vüstâ*, 1416; I, 67- 68). Bazı hadislerin terk edilmesinde âlimler arasında bir ittifak olmadığı için, tesâhül gösterip o rivâyetleri kitabına aldığını belirtmiştir (İbnü'l-Harrât, *Vüstâ*, 1416; I, 68).
- e. Herhangi bir konu ile ilgili illetli bir hadis gelmiş, onu destekleyecek başka bir rivâyet yoksa o zaman onu eserine almıştır (İbnü'l-Harrât, *Vüstâ*, 1416; I, 67).
- f. Bir konu ile ilgili birden fazla rivâyet varsa, imkânları çerçevesinde hepsini zikretmektedir (İbnü'l-Harrât, *Vüstâ*, 1416; I, 123, 124, 125).
- g. “*Tekrara girmekten hoşlanmam*” demektedir. Çünkü ona göre asıl olan tekrar olmaksızın rivâyetleri kısa bir şekilde nakletmektir (İbnü'l-Harrât, *Vüstâ*, 1416; I, 67). Eserlerinden *el-Ahkâmü'l-Kübrâ* dışındakilerde rivâyetlerin çoğunlukla kısa tutulduğu görülmektedir.
- h. Görüşlerini belirtirken sebeplerini de söylemektedir. Aralarında teâruz bulunan rivâyetlerden sonra genellikle değerlendirme yapmaktadır. Hadislerini aldığı müelliflerin görüşlerini zikrettikten sonra katılıp-katılmadığını belirtmektedir. Bunu yaparken görüşlerini sebepleriyle birlikte açıklamaktadır (Buhârî, “Vudû”, 61; Tirmizi, “Tahâret”, 12; İbnü'l-Harrât, *Vüstâ*, 1416; I, 129).

C. BAZI HADİS MESELELERİNE BAKIŞI

İbnü'l-Harrât'ın bazı hadis meselelerinde görüşünü yansıtan uygulamaları vardır. Söz konusu hadis anlayışı altı maddede özetlenebilir. Şimdi bu maddeleri ve örneklerini ayrı ayrı ele alalım.

1. Rüya Yoluyla Hadis Rivâyeti:

İbnü'l-Harrât'ın, rüya yoluyla rivâyette bulunma ve rüya ile amel etme hususunda müspet düşünce ve uygulamalara sahip olduğu görülmektedir. Rüya konusundaki uygulamalarına en fazla *Kitâbü't-Teheccüd* ve *Kitâbü'l-Âkibe*'de rastlanmaktadır. Özellikle *Kitâbü't-Teheccüd*'ün son dörtte birlik kısmında (İbnü'l-Harrât, *Teheccüd*, 1415; 186-255) çok fazla örnek bulunmaktadır. Burada farklı kişilerin rüyalarına yer vermektedir. Rüyalarda genel olarak ibadetlerden özellikle gece ibadetinden bahsedilmektedir. Gecenin ibadetlerle ihya edilmesinde, hadislerden, sahabe sözlerinden, tâbiinin önde gelenlerinden ve hem doğu İslâm dünyasından hem de Endülüs'ten bazı zahit-

204 •ENDÜLÜS ÂLİMLERİNDEN İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN HAYATI VE HADİSÇİLİĞİ

liğiyle temayüz etmiş şahısların tavsiye ve uygulamalarına yer verilmektedir. Rüya yoluyla gelen rivâyetleri aktarması bu meseleye müspet baktığını göstermektedir. Konu ile ilgili şu rivâyet örnek verilebilir.

وقال سليمان بن نعيم رأيت النبي صلى الله عليه وسلم في النوم فقلت يا رسول الله هؤلاء الذين يأتونك ويسلمون عليك أتفقه منهم قال نعم وأرد عليهم

“Süleyman b. Nuaym, Peygamber (s.a.s.)’e kendisinin kabrini ziyaret edenlerin selam vermeleri ve onlara Rasûlüllâh’ın cevap verip vermediğini rüyasında ‘Ya Rasûlüllâh! Seni ziyarete gelenlerin selamını işitiyor musun?’ diye sorunca, Allâh Rasûlü, “evet onların selamını işitiyorum ve selamın karşılığını veriyorum’ dedi.” (İbnü'l-Harrât, *Âkıbe*, 1416; I, 212).

Rivâyette görüldüğü üzere bir kişinin Peygamber (s.a.s.)’e rüyasında bir konuyu sorması zikredilmektedir. İbnü'l-Harrât, bu rivâyete eserinde yer vermektedir. Rivâyeti zikretmeden önce Ebû Dâvud’da “*Allâh Rasûlü’nün bana selam verenin selamına ruhum karşılık verir*”, (Ebû Dâvud, “Menâsık”, 98) hadisini zikretmektedir. Bu rivâyetten sonra Süleyman b. Nuaym’ın rüyasında Allâh Rasûlü’nü gördüğünü nakletmektedir. Ebû Dâvud’dan gelen rivâyete fasıla vermeden peşi sıra getirmesi de kanaatimizi destekler niteliktedir. Sahîh hadisle rüyanın desteklenmesi, onun bağlayıcılık yönüne vurgu yapmayı hedeflemiş olmaktadır. Rüyalar tek başına bir bağlayıcılık ifade etmemektedir.⁵ Zira onlar, son derece istismara açık bir alandır. Ancak İbnü'l-Harrât’ın sahîh temelinde rüyada hadis rivâyetine müspet baktığını söylemek mümkündür. Çünkü o, ilk önce sahîh hadisi zikretmiş daha sonra Süleyman b. Nuaym’ın konu hakkındaki rüyasına yer vermiştir.

2. Farklı Tarikleri Toplama ve Rivâyetleri Birleştirme:

İbnü'l-Harrât, eserlerinde bir konu ile alakalı rivâyetlerin farklı tariklerini toplamayı ve rivâyetleri birleştirmeyi tercih etmektedir (bkz; İbnü'l-Harrât, *Telkîn*, 1424; I, 270). Tariklerin birleştirilmesi, bir hadis ile ilgili Rasûlüllâh (s.a.s.)’den ne kadar rivâyet ulaşmış ise hepsinin bir araya getirilmesi işlemidir. Tariklerin birleşmesi, bir hadisle alakalı farklı ravilerin nakliyle Rasûlüllâh (s.a.s.)’in kastının ne olduğunu anlamaya yardımcı olacaktır. İbnü'l-Harrât rivâyetlerinden sonra aynı hadisin farklı sahâbîlerden geldiğine işaret etmektedir. Kitaplarının hepsinde aynı uygulama söz konusudur.

5 Rüyanın bağlayıcılığı hakkında geniş bilgi için bkz: Sakallı, Talat, *Rüya ve Hadis Rivayeti*, s. 35-50.

3. Rivâyetlerden En Geniş Anlamlı Olanı Tercih Etme:

İbnü'l-Harrât, eserlerinde rivâyetleri aktarırken konu ile alakalı karşılaştığı ilk hadise yer verme yoluna gitmemektedir. İlk başta ilgili konuyu en geniş anlamda kapsayan hadisi seçerek onu ilk başta zikretmektedir. Sonraki rivâyetler, ilk hadiste zikredilmeyen diğer hususları tamamlamaktadır. Müellifin eserlerinde Müslim'in *Sahih*'ine öncelik verdiği görülmektedir. Eğer konu ile alakalı rivâyetlerden en geniş anlamlı olanı Müslim'in *Sahih*'inde yoksa hangi kaynaktan buluyorsa ona yer vermektedir. Konuların başında en geniş anlamlı rivâyeti aktarmakla, bir nevi meselenin çerçevesini çizmektedir.

İbnü'l-Harrât, rivâyetlerde sadece geniş anlamlı olanı aramamaktadır. Eserlerinde meselelere bakıştan kitapların konu dizaynına kadar kendine özgü bir uygulama geçerlidir. Bu noktada *Ahkâm* eserleri en güzel örnektir. Çünkü onlardaki kitap ve bab sayısı kendinden önceki ve sonraki yazılan aynı içerikli eserlerden oldukça geniştir. İbnü'l-Harrât'tan önce ve sonra yazılan ahkâm hadislerine dair çalışmalarda genellikle bölümlerin sayısı on civarında iken *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*'da yirmi üçtür.⁶ Ortaya çıkan bu durum onun ahkâm anlayışının ne derece geniş olduğunu göstermektedir.

Hem rivâyetlerde en geniş anlamlı olanla konulara giriş yapma, hem özellikle ahkâm eserlerindeki bölüm sayısının benzerlerinden hayli fazla olması hem de konu ile alakalı rivâyetlerin hepsini bir araya getirme işlemi onun hadislere bakış açısının ne kadar geniş olduğunu örneği durumundadır. Bu şekilde bir yaklaşım parçacı olmayıp geneli gören, meseleleri bütün ve çeşeliyle anlayan bir çabadır.

4. Kurân-Sünnet Bütünlüğü:

İbnü'l-Harrât'ın Kurân-Sünnet birlikteliğine özel bir önem verdiğini söylemek gerekmektedir. Çünkü eserlerindeki fasılların başlarında ilk olarak konu ile alakalı ayetlere yer vermektedir. Onlardan sonra hadislere geçmektedir. Konularla ilgili rivâyetlere ulaşabildiği oranda hemen hemen hepsini vermeyi yeğlemektedir. Aynı durum konu başlarında aktarılan ayetler için de geçerlidir. Konu ile alakalı bütün ayetleri belirtmektedir.

6 İbnü'l-Harrât'ın kitaplarında, diğer Ahkâm eserlerinde bilinen bölüm isimlerine ilaveten İman, İlim, Emrâz ve'l-ı'yd, Tıb, Edeb, Tevbe, Zühd, Vera, Tevekkül, Rekâik, Haşr, Cennet, Cehennem, Kurbi's-Sâa, Kader, Ezkâr, Ed'ıye, Kırâatü'l-Kurân, Tefsîru'l-Kurân, Ta'biru'r-Ru'yâ, Menâkıb, Fiten ve Eşrâtü's-Sâ'a bulunmaktadır.

Ayetler sadece konuların başlarında yer almamaktadır. Bazı eserlerinde hadisleri zikrettikten sonra konu ile ilgili açıklama yapmaktadır. Bu açıklama sırasında hangi konu hakkında bilgi verilmek isteniyorsa ilk olarak ayetlerle açıklamaya girdiği görülmektedir. Bu, özellikle *Kitâbü'l-Âkıbe* ve *Kitâbü't-Teheccüd*'de bulunmaktadır (Hac, 22/1-2, İbnü'l-Harrât, *Âkıbe*, 1406; I, 249, 295).

5. Bölüm Başlarında Besmele ve Rasûlüllâh'a Salâvat Getirme Hassasiyeti:

İbnü'l-Harrât, bölüm başlarında bablara geçmezden önce belirli ifadelerle başlamaktadır. Bunlar genellikle besmele ve Rasûlüllâh (s.a.s.)'e salâvat getirme şeklinde olmaktadır. Ancak her bir salâvat getirme ameliyesi birbirinden farklılık göstermektedir. Salâvatla başlama, *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*'da olmayıp da *el-Ahkâmü'l-Vüstâ*'da bulunan bir uygulamadır. Şimdi salâvatlardan bir kaçını örnek olarak belirtelim:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ وَصَحْبِهِ الطَّاهِرِينَ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَيَّ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ نَبِيِّهِ الْكَرِيمِ وَ عَلَيَّ أَلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ

Bölüm başlarında salavata yer verme İbnü'l-Harrât'ın Rasûlüllâh'a ve ona salâvat getirmeye verdiği önemi gösterdiği söylenebilir.

6. Sahîhayn'a Yaklaşımı:

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri İbnü'l-Harrât için fevkalâde önemlidir. Bütün eserlerinde konulara ikisinin hadisleriyle başlamaktadır.

İbnü'l-Harrât, Müslim'in *Sahîh*'ine ayrı bir önem vermektedir. Ona Buhârî'nin *Sahîh*'inden daha fazla değer atfetmektedir. Hemen hemen her konuya Müslim'den gelen hadislerle başlamaktadır. Müslim'de konu ile ilgili bir hadis yoksa veya en geniş anlamlı değilse diğer kaynaklardan gelen rivâyetlere öncelik tanımaktadır. Ayrıca, *el-Ahkâmü'l-Vüstâ*'nın mukaddimesinde eserlerinde Müslim'in *Sahîh*'ine özel önem verdiğini ifade etmektedir (İbnü'l-Harrât, *Vüstâ*, 1416; I, 70).

İbnü'l-Harrât, eserlerinin muhtevalarını adeta Müslim hadisleriyle bezemiştir. Mesela *el-Ahkâmü's-Suğrâ*, *el-Cem Beyne's-Sahîhayn* ve *Telkînü'l-Velîdi's-Sağîr*, Müslim'in *Sahîh*'inin muhtasarı gibidir. Özellikle *el-Cem Beyne's-Sahîhayn*'de Müslim'in *Sahîh*'inden rivâyetler mütâbî ve

şâhitlere kadar en ince ayrıntısıyla verilirken, Buhârî'nin *Sahîh*'indeki hadislerden sadece tasdik ve ziyâdeleri belirlemede istifade edilmiştir.⁷

İbnü'l-Harrât, müttefekun aleyh olarak gelen hadislerle sükût etmeyi yeğlemektedir. Eserlerinin tamamında onlardan aldığı rivâyetler hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Onun sükûtu, onların sahîh hadis olduklarını onaylama sadedindedir. Çünkü kendisi, “ben onlardan gelen hadisler hakkında sükût ediyorum” (İbnü'l-Harrât, *Vüstâ*, 1416; I, 66) demektedir. Kitaplarına bakıldığında sahîh hadis hassasiyetinin olduğu görülmektedir. Bazı hadislerden sonra “bu konuda en sahîh hadis budur” ifadesi bulunmaktadır (İbnü'l-Harrât, *Kübrâ*, 1422; I, 370, 384, 418, 430, 438, II, 81, 118, 179, 349, 394, III, 72, 158, 205, IV, 67, 129, 134, 140, 250). Mezkûr ifadelerin daha çok Bezzâr'ın *Müsned*'inden alınan rivâyetlerden sonra yer aldığını ifade etmek gerekir. Ancak özellikle *el-Ahkâmü'l-Vüstâ*'sında zayıf hadisler bulunmaktadır. Eserlerinde muhakkıklar tarafından tespit edilen çok az da olsa bazı mevzû hadislerle rastlanmaktadır. Bunlar *Telkînü'l-Velâdi's-Sağır*'de (İbnü'l-Harrât, *Telkîn*, 1424; 167, 168, 173, 178, 182) beş, *Kitâbü't-Teheccüd*'de (İbnü'l-Harrât, *Teheccüd*, 1415; 181, 182) ise iki tane tespit edilmektedir. *Kitâbü't-Teheccüd*'deki rivâyetleri incelediğimizde mevzu olmadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eserlerinden sadece *Telkînü'l-Velâdi's-Sağır*'da beş tane mevzu rivâyet vardır.

Müslim'in *Sahîh*'ini dikkate almasında onun sistematüğının etkili olduğu söylenebilir. İbnü'l-Harrât'ın bir hadisi birden fazla yerde tekrar etmediği görülmektedir. Müslim'in hadisleri yerleştirme şekli, bir hadisi bölerek farklı yerlerde kullanmaması ve hadisleri bulunduğu bölgedeki hocalardan ve Nişâbur'daki kütüphanede bulunan eserlerden istifade ederek telif etmesi (Eren 2003; 42) hasebiyle kitabın metninin düzgün olması bu kararı vermede Mağripliler üzerinde etkili olmuştur (İbn Hacer, 1404; I, 284). Buhârî'nin mezkûr alanlardaki uygulamalarını dikkate almadığı çok açıktır. Tekrara düşmekten hoşlanmam demektedir. Çünkü ona göre asıl olan tekrar olmaksızın rivâyetleri nakletmektir (İbnü'l-Harrât, *Vüstâ*, 1416; I, 67). Müslim'in *Sahîh*'ini tercih etmesinin bir diğer sebebi ise, yaşadığı coğrafya olan Endülüs'ün etkili olduğu söylenebilir. Çünkü Endülüs'te çoğunlukla Müslim'in *Sahîh*'i Buhârî'ye tercih edilmektedir (İbn Hacer, 1404; I, 282- 284).

7 Konu ile alakalı bilgilere eserlerin incelendiği başlığa bakılabilir. Zira ilgili yerde mesele hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

208 •ENDÜLÜS ÂLİMLERİNDEN İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN HAYATI VE HADİSÇİLİĞİ

Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer alan hadislere yer vermesinin yanında onun bab başlıklarına ayrı bir önem vermektedir. Her bir bab başlığında fıkıh içeren ifadeler yer almaktadır. Ancak Buhârî'nin ifadelerini bab başlıklarında örnek aldığı ifade etmek gerekmektedir. İbnü'l-Harrât, *Ahkâm*'larındaki bab başlıklarının yaklaşık üçte ikisini kendi tespitlerinden, kalanı ise Buhârî'nin *Sahîh*'inden ve Nesâî'nin *Sünen*'inden aldıklarıyla oluşturmaktadır.

İbnü'l-Harrât'ın hadisi anlamada ortaya koyduğu uygulamalar maddeler halinde zikredilmiştir. Söz konusu maddeler, eserlerinde hadis ilmine yaklaşım açısından ön plana çıkan durumların tespiti niteliğindedir.

D. ESERLERİ

İbnü'l-Harrât'ın yirmi beş eserinden bahsedilmektedir. Tespit edilenler aşağıda zikredilmiştir. Kitaplar hakkındaki kısa bilgiler şu şekildedir.

el-Ahkâmü'l-Kübrâ:

Abdülhâk el-İşbîlî'nin en önemli eseridir. Bazı kaynaklarda (Özafşar 1998; 27) *el-Ahkâmü'l-Kübrâ'nın* ahkâm hadisleri alanında bu isimle yazılan ilk kitap olduğu ifade edilmektedir. Kitapta 12565 rivâyet bulunmaktadır. Sahîh hadislerin çoğunlukta olduğu bir çalışmadır.

1. Muhtasarü Ahkâmi's-Şer'iyye min Hadîsi Rasûlillâh:

Muhtasarü Ahkâmi's-Şer'iyye min Hadîsi Rasûlillâh, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde eski numarasıyla 5487 yeni numarasıyla 5940 da bulunmaktadır. Bu eser, talebesi Mescidi Aksa hatîbî hâfız Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali b. Cemîl el-Meâfirî (v. 605/1025) tarafından rivâyet edilmiştir. *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*'sının muhtasarı şeklinde bilgi verilse de içerik açısından *el-Ahkâmü's-Suğrâ* olduğu anlaşılmaktadır.

2. el-Ahkâmü'l-Vüstâ:

İbnü'l-Harrât'ın en çok tartışılan eseridir. Kitap, rivâyetlerin peşi sıra yapılan değerlendirmelerle gündeme gelmiş ve tartışmalara sebep olmuştur. Müellif, *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*'da yapmadığı râvî ve hadislerin sıhhatine yönelik açıklamalarına bu eserde yer vermiştir. Eserdeki rivâyetlerin dörtte üçüne tekabül eden yaklaşık 3700 hadis *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*'da da görülmektedir.

Ancak *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*'dan râvilere ve hadislere yönelik değerlendirmeler ve eserin dörtte birini oluşturan oranda farklı kaynaklardan özellikle problemli hadislere yer vermesiyle ayrılmaktadır. İlim dünyasında belki de üzerinde çokça çalışma yapılması ve tartışmalara sebep olmasıyla onun en fazla tanınan eseridir.

3. el-Ahkâmü's-Suğrâ:

el-Ahkâmü's-Suğrâ, İbnü'l-Harrât'ın ahkâm'a dâir eserleri içinde isminden de anlaşılacağı üzere en küçük hacme sahip olanıdır. Diğer ahkâm kitaplarına nazaran hadis sayısı oldukça az olup sadece 1015'tir (Özafşar 1998; 27).

el-Ahkâmü'l-Kübrâ, *el-Ahkâmü'l-Vüstâ* ve *el-Ahkâmü's-Suğrâ* için farklı iddialar söz konusudur. Her bir eserin aslında aynı çalışma ve *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*, *el-Ahkâmü'l-Vüstâ*'nın aynı *el-Ahkâmü's-Suğrâ*'nın farklı yönünde iddialar bulunmaktadır. Söz konusu eserlerin incelemesi neticesinde her birinin farklı çalışmalardan meydana geldiği anlaşılmaktadır (Ayrıntılı olarak bkz: Öztoprak 2012; 97-99).

İbnü'l-Harrât, ahkâm hadislerini içeren kitaplarının yanında, farklı hadis kitaplarından rivâyetlerin bir araya getirildiği cem çalışmaları da yapmıştır. Şu ana kadar matbu olarak bir çalışması olsa da ona isnad edilen farklı cem çalışmaları bulunmaktadır.

4. el-Câmiu'l-Kebîr fi'l-Hadîs:

Muhammed b. Hasan b. Abdullah b. Halef b. Yusuf el-Ensârî (v. 645/1246), bu eser hakkında “*Yazar bu eserinde Kütüb-i Sitte ve onlara ilave olarak Bezzâr'ın Müsned'ini ve bunun yanında daha birçok hadis kitabını toplamıştır. Topladığı hadislerin içinde sahîh ve illetli hadisler olduğunu söylemektedir.*” (İbn Ferhûn, 1972; II, 60–61) Gubrûnî, İbnü'l-Harrât'ın bu kitapta kendisine ulaşan ancak metruk olmayan bütün hadisleri topladığını belirtmiştir. Kitabı Bicâye'de ömrünün son zamanlarına doğru 20 cilt olarak kaleme aldığı belirtilmektedir (İbn Kunfûz 1971; 294; Hamâde 1426; VIII, 163). Eserin herhangi bir kütüphanede matbu veya yazma halinde bulunduğu bilinmemektedir.

210 •ENDÜLÜS ÂLİMLERİNDEN İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN HAYATI VE HADİSÇİLİĞİ

5. el-Cem Beyne's-Sahihayn:

el-Cem Beyne's-Sahihayn, İbnü'l-Harrât'ın Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerini bir araya getirdiği çalışmasıdır. O, insanların Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'ini okumada zorluk çektiklerini, her iki eseri bir araya getirmenin doğru bir çalışma olacağını düşünmektedir. Ona göre iki eserde birbirinin aynısı olan hadisler ve farklı yerlerde yer alan mükerrer rivâyetler bulunmaktadır. Bu çerçevede okuyunların, iki eseri kısa sürede okuyup, Peygamber (s.a.s.)'in hadislerde kastettiği amaca ulaşmanın daha önemli olduğunu düşünmektedir (İbnü'l-Harrât, *el-Cem*, 1999; I, 6). Zehebî de *el-Cem Beyne's-Sahihayn*'ı övmüştür (Zehebî, *Siyer*, 1982; XXI, 199; Hamâde 1426; VIII, 163).

6. el-Mürşid:

Muhammed b. Hasen el-Ensârî, *el-Mürşid*'in İmam Müslim'in *el-Câmiu's-Sahih*'inin hepsini, aynı zamanda Buhârî (v. 256/869)'nin Müslim (v. 261/875)'e ziyadelerini, Tirmizî (v. 279/892), Ebû Dâvud (v. 275/888) ve Nesâî (v. 303/915)'den hasen ve sahih hadisleri de buna ilave ettiğini söylemektedir (İbn Ferhûn 1972; II, 60; Hamâde 1426; VIII, 163).

7. el-Mu'tel fi'l-Hadis:

Bazı kaynaklarda bu eserin ismi *Beyânü'l-Mu'tel mine'l-Hadis* şeklinde geçmektedir. İletli hadisleri, illet sebeplerini zikrettiği ve yaklaşık altı cilt olduğu söylenen bir kitaptır (İbnü'l-Ebbâr 1415; III, 120).

8. Kitâbü'l-Âkıbe fi Zikri'l-Mevt ve'l-Âhira:

İbnü'l-Harrât'ın meşhur kitaplarından birisidir. Eserde, kabir, ölüm, kabirde karşılaşılacak durumlar, diriliş, şefaath gibi konular ele alınmaktadır (İbnü'l-Harrât, *Âkıbe*, 1406; 26).

9. Telkînü'l-Velîdi's-Sağîr:

Telkînü'l-Velîdi's-Sağîr, İbnü'l-Harrât'ın çocuklara yönelik yazmış olduğu bir eserdir. Kitapta müellif belli başlı konularla çocuklara dini öğretmeyi amaçlamaktadır (İbnü'l-Harrât, *Telkîn*, 1424; 17).

10. Kitâbü't-Teheccüd:

Kitabın bazı basımlarında ismi *Kitabü's-Salât ve't-Teheccüd* olarak

geçmektedir (İbn Ferhûn 1972; II, 61). İbnü'l-Harrât'ın tasavvuf yönünün en bariz ortaya çıktığı eseridir. Eserde belli başlı iki konu ele alınmaktadır. Bunlar: temizlik ve namazdır. Namaz konusu incelenirken özellikle teheccüd üzerinde durulmaktadır. Kitabın isminin de daha çok buradan geldiği görülmektedir.

11. Mu'cizâtü'r-Rasûl sallallâhu aleyhi ve selem (İbn Ferhûn, 1972; II, 61; Kettânî 1406; VI, 36; Hamâde, 1426; VIII, 164)

12. Kitâbü't-Tevbe (İbn Ferhûn 1426; II, 61)

13. Muhtasarü'l-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye (İbn Ferhûn 1426; II, 61.)

14. el-Va'î fi'l-Lüğâ (İbn Kunfûz 1971; 294; Hamâde 1426; VIII, 164)

15. Muhtasarü Sahîhi'l-Buhârî (Carl Brockelmann 1993; III, 648.)

16. Fazlü'l-Hac ve'z-Ziyâre (İbn Ferhûn 1426; II, 61)

17. el-Mustasfa min Hadisi'l-Mustafa sallallâhu aleyhi ve selem

18. İhtisâru Kitabi'-Ruşâtî fi'l-Ensâb mine'l-Kabâili ve'l-Bilâd (İbnü'l-Harrât, *Suğrâ* (Mukaddime), 1413; 66)

19. el-Kitabü'l-Münîr (İbn Ferhûn 1426; II, 61)

20. Makâletü'l-Fakr ve'l-Gmâ (İbnü'l-Harrât, *Suğrâ* (Mukaddime), 1413; 66; İbn Ferhûn 1426; II, 61)

21. Kitâbü'z-Zühd (İbnü'l-Harrât, *Suğrâ* (Mukaddime), 1413; 66)

22. Kitâbü'l-Behçe (İbnü'l-Harrât, *Suğrâ*, 1413; 62. (Neşredeninin girişi))

23. el-Enise fi'l Emsâl ve'l-Mevâiz ve'l-Hikem ve'l-Âdâb (İbn Ferhûn 1426; II, 61)

24. Kitâbü Temcîdillâhi Teâlâ ve Ta'zîmüh (İbnü'l-Arabî 1990; I, 32; Abdülhâdî 1403; II, 8, 9)

İbnü'l-Harrât'ın eserleri başlığında zikredilen yirmi beş kitabın sadece sekizi matbu olarak bulunmaktadır. İki kitabın ise farklı iki kütüphanede

212 •ENDÜLÜS ÂLİMLERİNDEN İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN HAYATI VE HADİSÇİLİĞİ

yazması bulunduğu dair kaynaklarda bilgi geçmektedir. Ancak eserlerin kesin tespiti hakkında ayrıntılı bir bilgi edinilemediği için kendilerine ulaşma imkânı olmamıştır.

SONUÇ

İbnü'l-Harrât, yaşanan politik süreçlerin ilim dünyasına ne kadar etki ettiğinin canlı tanığıdır. İşbiliyye'den başlayıp Bicâye'de son bulan süreçte, kendisine sakin bir yer aramanın, ilmini insanlara daha iyi aktarabilmenin çabası görülmektedir. Zira onun en önemli eserlerini Bicâye'de yazdığı tespit edilmektedir. Önde gelen öğrencileriyle de orada karşılaştığı bilinmektedir.

İbnü'l-Harrât el-İşbîlî, ahkâm hadisleri alanında temayüz etmiş bir hadis âlimidir. “Ahkâmü'l-Hadis” ismiyle yazılan ilk eser onundur. Eserlerinin bir kısmında hadislerden sonra yaptığı yorumlarla fakîhliğini yansıtmıştır. Onun aynı zamanda zahitliğinin bir göstergesi olarak, zühde dair özellikle hadisleri yorumlamasıyla ayrı bir yönü tespit edilmiştir. Arap kökenli olması hasebiyle dilin inceliklerini çok iyi kullanmıştır. Eserlerinde konuya dair şiirlerine mutlaka yer vererek şairliğini göstermiştir. Nesep ilmini konun uzmanın çalışmasını muhtasar hale getirecek hatta eklemeler yapacak kadar iyi bildiğini uygulamalı olarak ortaya koymuştur. Mensubu olduğu mezhep de dâhil olmak üzere meselelere hiçbir zaman bir yönden değil bütüncül yaklaşmıştır. O, birçok alanda hem eser yazarak hem de yazılan eserleri okutarak çok yönlü velûd bir âlim olduğunu ispat etmiştir.

İbnü'l-Harrât el-İşbîlî'nin meydana gelen problemlerin tarafı olmayı istemediği anlaşılmaktadır. Üç farklı yere hicret etmesi bunun bir göstergesidir. Aynı durumu kitaplarında da görmek mümkündür. Şahıslar hakkındaki yorumlarda öncelikle ta'dil ifadelerine yer vermiştir. Raviler için yeterince araştırma yapmadan cerh lafızlarını kullanmamıştır. Bir konu hakkında en geniş anlatımlı rivâyet zayıf bile olsa almaktan çekinmemiş hatta mezkûr konunun ilk hadisi olarak yer vermiştir. Eserlerinde ulaşabildiği kaynakların hemen hemen hepsinden rivâyetleri zikretmiştir.

İslâm medeniyetinin en önemli parçalarından olan Endülüs'ün kadim solüğünü ilmi ve irfanıyla bir nebze de olsa hissettiren İbnü'l-Harrât el-İşbîlî eserleriyle “âlim olan kılar eser” fehvasınca İslâm kültür mirasının müdavimleri arasında yaşamaya devam edecektir.

Kaynaklar

- Abbâdî, Ahmed Muhtar. *fi Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*. İskenderiyye: Müessesetü's-Sekâfeti'l-Câmi'yye.
- Abdülhâdi, Ahmed el-Hüseyn (1403). *Mazâhiru'n-Nahdati'l-Hadisiyye fi Ahdi Ya'kup el-Mansûr el-Muvahhidî*. Mağrip: İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî.
- Âdil, Nüveyhiz (1412). *Mu'cemü'l-Müfessirin min Sadri'l-İslâm Hatta Asrına'l-Hâzir*. Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekafiyye.
- Brockelmann, Carl (1993). *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. Çev. Mahmud Fehmi Hicâzî. Kâhire: Lecnetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahya b. Ahmed b. Amîre (1417). *Buğyetü'l-Mültemis fi Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Emin Tefvik, Tîbî (1984). *Dirasât ve Bühûs fi Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*. Trablus: ed-Dâru'l-Arabiyye.
- Eren, Mehmet (2003). *Buhârî'nin Sahih'i ve Hocaları*. Konya: Nükte Kitabevi.
- Farûk, Hamâde (1426). “*Mevsûatü A'lâmi'n-Nübelâ ve'l-Üdebâ el-Arab el-Müslimin*” Beyrut.
- Gubrûnî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Abdullah (1969). *Unvânü'd-Dirâye fi men mine'l-Ulemâi fi Mieti's-Sâbiati bi Bicâye*. Nşr. Âdil Nüveyhiz, Beyrut: Menşûrâtü Lecneti't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr.
- Gürer, Dilâver (2003). “Medyeniyye”, Ankara: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA). C. 28, S: 348.
- Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh (1415). *Mu'cemü'l-Büldân*. Beyrut: Dâr Sâdir.
- Himyerî, Muhammed İbn Abdilmûnim (1975). *er-Ravdu'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*. Beyrut: Müessesetü Nâsır es-Sakâfî.
- İbn Ferhûn, Burhânüddîn İbrahim b. Alî (1972) *ed-Dibâcü'l-Müzheb fi Ma'rifeti Ulemâi'l-Mezheb*. Nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr, Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türas.
- İbn Hacer, el-Askalânî (1404). *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*. Nşr. Rebi' b. Hâdî Umeyr el-Medhâlî, Mekke: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmi'l-İslâmî.
- İbn İzârî, Ebû Muhammed Ali b. Muhammed (1983). *el-Beyânü'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. Nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Dâri's-Sekâfe.
- İbn Kunfûz, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hasen (1971). *el-Vefeyât*. Nşr. Adil Nüveyhiz, Beyrut: el-Mektebetü'l-Cezâiriyye.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî (1990). *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Kudâ'î (1415). *et-Tekmile li Kitâbi's-Sıla*. Nşr. Abdüsselâm el-Hirasî. Lübnan: Dâru'l-Fikr.
- İbnü'l-Harrât el-İşbîlî (1406). *Kitâbü'l-Âkibe fi Zikri'l-Mevt Ve'l-Âhira*. Nşr. Hazar Muhammed Hazar. Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Aksâ.

214 • ENDÜLÜS ÂLİMLERİNDEN İBNÜ'L-HARRÂT EL-İŞBÎLÎ'NİN
HAYATI VE HADİSÇİLİĞİ

- (1413). *el-Ahkâmü's-Suğrâ*. Nşr. Ümmü Muhammed bt. Ahmed el-Hüleysi. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- (1415). *Kitâbü't-Teheccüd ve Mâ Verade fi Zâlike mine'l-Kütübi's-Sıhah ve ani'l-Ulemâ ve's-Sulahâ ve'z-Zühhâd Radiyallâhu anhum*. Nşr. Suad el-Humeyd es-Sa'dini ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. İsmâîlî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- (1416). *el-Ahkâmü'l-Vüstâ min Hadîsi'n-Nebi Sallallahü Aleyhi Ve Sellem*. Nşr. Hamdi Silefî, Subhi Samerrai, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- (1422). *Ahkâmü's-Şerıyyeti'l-Kübrâ*. Nşr. Ebû Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- (1424). *Telkînü'l-Velâdi's-Sağîr*. Nşr. Bedru'l-Umrânî et-Tancî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- (1999). *el-Cem beyne's-Sahâhayn*. Nşr. Hamd b. Muhammed Gammas, Riyad: Dâru'l-Muhakkık.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed (1089). *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî.
- İmamüddin, S. Muhammed (1990). *Endülüs Siyasi Tarihi*. Çev. Yusuf Yazar, Ankara: Rehber Yayıncılık.
- İnan, Muhammed Abdullah (1974). *Asru'l-Murâbitün ve'l-Muvahhidîn*. Kâhire: Lecnetü't-Telif ve't-Terceme.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (1406). *er-Risâletü'l-Müstatrafe li Beyâni Meşhûrî Kütübi Sünneti'l-Musanefe*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Köktaş, Yavuz, (2002). "Hadislerin Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, S. 1: 149-170.
- Kütübî, Muhammed b. Şâkir. *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-Zeyl Aleyhâ*. Nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dâr Sâdır.
- Mahlûf, Muhammed b. Muhammed (1349). *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fi Tabakâti'l-Mâlikiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Makkarî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed (1388). *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsü'r-Ratîb ve Zikru Vezârihâ li-Sâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*. Nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Merrâküşî, Abdülvâhid (1383). *el-Mûcib fi Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*. Nşr. Muhammed Saîd el-Uryân. Kâhire: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref (1416). *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lüğât*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr.
- Özafşar, Mehmet Emin (1998). *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Öztoprak, Mustafa (2012). "Endülüs'te Hadis ve İbnü'l-Harrât el-İşbîlî", Şimal Matbaacılık, Sinop.
- Sakallı, Talat (1994). *Rüya ve Hadis Rivâyeti*. Isparta: Tokoğlu Ofset.

- Suyutî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekir (1403). *Tabakâtü'l-Huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Buhusi'l-İlmiyye.
- Şekîb, Arslan (1403). *Hûlâsatü Târihi'l-Endelüs*. Beyrut: Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayât.
- Yazıcı; Tahsin (1994). “Ebû Medyen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA). C. 10. S. 186.
- Yusuf Muhammed, Imâd b. Sâdık (1999). *Menhecü'l-Hâfiz Abdulhak b. Abdurrahman el-İbnü'l-Harrât fi Ahkâmi'l-Vüstâ*. Ürdün. (Neşredilmemiş yüksek lisans tezi).
- Yusuf, Eşbâh (1958). *Târihu'l-Endelüs fi Ahdi'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn*. Kâhire: Matbaatu Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Osman (1956). *Tezkiratü'l-Huffâz*, Haydarabad: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî
- (1982). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Nşr. Şuayb el-Arnaût vd., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Zirikî, Hayreddîn Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fârisî (2002). *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ*, Beyrut: Dâru'l-İlim.